

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

(назва факультету)

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Тема: «ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ХРИСТИЯНСЬКЕ
ПРОЧИТАННЯ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ»

Виконав: студент VI курсу

група ОФМ-61

Спеціальність: 033 Філософія

(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Філософія

Юрченко О. Т.

Керівник Корабльова Н. С.

Рецензент Чміль Г. П.

Підсумкова оцінка: за національною
шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії
Протокол № _____ від « _____ » грудня 2024 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

АННОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі досліджується філософія Григорія Сковороди як християнське прочитання античної філософської спадщини, досліджуються впливи платонізму, стоїцизму, епікуреїзму, раннього християнства на Сковороду, контекст формування Сковороди в епоху бароко, контекст формування Сковороди в епоху релігійного вільнодумства.

Метою роботи є аналіз впливу античних рухів на Сковороду в їх християнському переосмисленні. Для досягнення цієї мети вирішуються наступні **завдання**: провести дослідження впливів платонізму, стоїцизму, епікуреїзму у Сковороди в його творах, його переосмислення цих рухів в християнському дискурсі, провести дослідження античних рухів через раннє християнство у Сковороди, та вплив самого раннього християнства на Сковороду, дослідити контекст епохи Сковороди, що міг вплинути на зацікавленість античністю Сковородою, а також контекст релігійного вільнодумства епохи Сковороди, що вплинув на більш толерантне ставлення Сковороди до античності.

Об'єктом дослідження є філософія Сковороди;

предметом дослідження - є вплив античних філософських шкіл на філософію Сковороди.

Методологічним підґрунтям є метод аналіз-синтезу та узагальнення, компаративний метод.

Результати дослідження: виявлення впливу античних шкіл на Сковороду, в тому числі через раннє християнство та контекст епохи Сковороди, переосмислення античних концептів Сковородою через християнство.

Структура роботи: робота складається з вступу, 3 розділів, (що містять 9 підрозділів), висновків, та списку використаних джерел (9 найменувань).

Ключові слова: античність, платонізм, стоїцизм, епікуреїзм, раннє християнство, бароко, релігійне вільнодумство.

ABSTRACT

The qualification work examines the philosophy of Grigoriy Skovoroda as a Christian reading of the ancient philosophical heritage, examines the influences of Platonism, Stoicism, Epicureanism, early Christianity on Skovoroda, the context of Skovoroda's formation in the Baroque era, the context of Skovoroda's formation in the era of religious freethinking.

The purpose of the work is to analyze the influence of ancient movements on Skovoroda in their Christian reinterpretation. To achieve this goal, the **following tasks are solved**: to conduct a study of the influence of Platonism, Stoicism, Epicureanism on Skovoroda in his works, his rethinking of these movements in Christian discourse, to conduct a study of ancient movements through early Christianity in Skovoroda, and the influence of early Christianity itself on Skovoroda, to investigate the context of the Skovoroda era, which could have influenced Skovoroda's interest in antiquity, as well as the context of religious freethinking of the Skovoroda era, which influenced Skovoroda's more tolerant attitude towards antiquity.

The object of the study is Skovoroda's philosophy;

the subject of the study is the influence of ancient philosophical schools on Skovoroda's philosophy.

The methodological basis is the method of analysis-synthesis and generalization, the comparative method.

Research results: identification of the influence of ancient schools on Skovoroda, including through early Christianity and the context of the Skovoroda era, Skovoroda's rethinking of ancient concepts through Christianity.

Structure of the work: the work consists of an introduction, 3 chapters (containing 9 subsections), conclusions, and a list of sources used (9 titles).

Keywords: antiquity, Platonism, Stoicism, Epicureanism, early Christianity, Baroque, religious freethinking.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1: Платонізм у Григорія Сковороди.....	5
Вступ до розділу.....	5
1.1: Держава в розумінні Григорія Сковороди.....	6
1.2: Сродна праця та Благо.....	11
1.3: Метафізика Сковороди.....	16
Висновок до розділу.....	22
РОЗДІЛ 2: Стоїцизм, епікуреїзм та Отці Церкви у Григорія Сковороди.....	23
Вступ до розділу.....	23
1.1: Стоїцизм.....	24
1.2: Епікуреїзм.....	28
1.3: Отці Церкви, раннє християнство та античність.....	30
Висновок до розділу.....	33
РОЗДІЛ 3: Бароко, неостойцизм, та недогматичне християнство. Контекст Сковороди XVIII сторіччя.....	34
Вступ до розділу.....	34
1.1: Барочний платонізм та епікуреїзм.....	35
1.2: Неостойцизм та інші «відродження» античних рухів в епоху Просвітництва.....	37
1.3: Недогматичне та неклерикальне християнство Сковороди.....	39
Висновок до розділу.....	41
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	44
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Філософські погляди Григорія Сковороди є не тільки християнським світобаченням, але й багато в чому сформовані античними школами, зокрема платонізмом та стоїцизмом. В нашому дослідженні, ми розберемо античні впливи у Сковороди саме через християнське їх прочитання та їх осмислення, концептуалізацію Сковородою.

Наше дослідження буде зосереджено саме на осмисленні філософії Сковороди як певної християнської недогматичної інтерпретації античної філософії. Це християнське прочитання також виходить за рамки клерикальних церковних догматичних установ. Важливо також буде дослідити таку реактуалізацію християнського платонізму через Сковороду саме в контексті барочної платонічної поетичної традиції.

Основними концептами для дослідження, є концепти самопізнання, блага, справедливості, їх еволюція через античність, де вони виникли в традиціях платонізму та стоїцизму, через традиційне християнське осмислення до Сковороди, яким має своє особистісне християнське прочитання цих ідей, яке має не догматичний, неклерикальний характер.

Виникнення концептів Сковороди, таких як сродня праця саме як певний розвиток античних концептів, також осмислення важливого для Сковороди християнського образу внутрішньої людини через його переплетіння з античними ідеями самопізнання. А також вплив барочного європейського платонізму на філософію Сковороди та його інтерпретацію платонізму через християнство.

Важливо також буде дослідити і символічний ряд філософії Сковороди, пов'язаний з платонізмом.

Основні дослідники, на яких я буду спиратись - Леонід Ушкалов, Дмитро Чижевський, Мирослав Попович, Марія Кашуба, Наталія Пилип'юк.

Обґрунтування теми дослідження. Аналіз філософії Сковороди саме як християнської інтерпретації античних традицій важливе для самого

розуміння філософії Сковороди як такої, а отже і для досліджень філософії Сковороди, які останнім часом актуалізувались через інтерес українських інтелектуальних кіл до філософії Сковороди та його особистості як такої.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз філософії та концептів Сковороди, їх генези, з античності та до християнської інтепретації. В чому вона полягає, та які зміни вносить, які має потенційні зв'язки з іншими концептуальними схемами.

Об'єктом дослідження є філософія та концепти Сковороди.

Предметом дослідження є інтепретативні християнські схеми Сковороди при прочитанні античної традиції.

РОЗДІЛ 1: Платонізм у Григорія Сковороди

Вступ до розділу

Досліджуючи філософію Григорія Сковороди, необхідно виявляти її корені та передумови. В контексті Сковороди, одним з таких коренів є платонізм. На те, що на філософію Сковороди сильно вплинув платонізм, в розумінні як самої філософії Платона представленої в його діалогах, так і в розумінні концепцій неоплатонізму, вказують вітчизняні дослідники, такі як Мирослав Попович, Юрій Чорноморець, Леонід Ушкалов.

Платонізм Сковороди потрібно розуміти в контексті саме християнського прочитання Платона, потенційно через вплив ранніх Отців Церкви, які також приймали та осмислювали платонізм, але звичайно в контексті християнства. Потенційний вплив ранніх Отців Церкви та їх християнського осмислення античності на християнське осмислення античності Сковородою ми дослідимо в третьому розділі.

В першому ж розділі ми дослідимо основні концепти християнського платонізму Сковороди - Державу, Сродну Працю та Благо, Метафізику. В першому підрозділі дослідимо Державу, в другому - Сродну Працю та Благо, в третьому - Метафізику.

1.1. Держава в розумінні Григорія Сковороди

Григорій Сковорода розробляв концепт ідеальної держави. Його погляд викладений в творі «Книжечка о чтеніи священн[аго] писанія, нареченна жена Лотова». Цей твір, як і більшість творів Сковороди має метафорічну та алегорічну мову, яка відсилає до біблійних символів та сюжетів, як старозавітних, так і новозавітних. Також відсилає й до античних філософів.

Отже, сам твір конструюється як певний «вихор» біблійних та античних метафор та символів, що гармонійно поєднується в твір філософськи-символічного, алегорічного значення, що має на меті певне повчання правильному, доброму життю, згідно античних та біблійних уявлень. В цьому сенсі, це має певну стильову схожість з «Державою» Платона. Схожість полягає в конструюванні саме ідеального, правильного, доброго життя в певній системі координат.

Якщо у Платона це відбувається в формі діалогу, то у Сковороди це скоріше монологічна розповідь з філософським методом «відсіювання» того, що на думку Сковороди є неблагим способом життя. Платон конструює певну філософську концептуальну схему, що є скоріше оригінальною структурою, яка в певних фундаментальних космологічних моментах посиляється на піфагореїзм, то структура Сковороди посиляється на біблійні основи та заповіді як етичні основи доброго життя, в тому числі посиляючись і на античні джерела.

Але концептуальна схема Сковороди є оригінальною не тільки в гармонійному поєднанні античності та біблійності, але й в метафоричному, не догматичному сприйнятті Біблії та християнства в цілому, це стосується не тільки його концептуальної схеми щодо ідеальної Держави, але й фактично усієї його філософії.

Важливо зазначити, що Ідеальну Державу Платона трактували в найрізноманітніших аспектах. Або саме як державний устрій, або метафору виховання, або ж самовиховання, устрою власної душі, внутрішнього світу.

Але якщо зосереджуватись на трактуванні троїчної схеми, тобто ідеальний космогонічний устрій всесвіту, космосу, що відображається у відповідному ідеальному устрої держави, яке в свою чергу відображається у відповідному ідеальному устрої душі кожної людини, кожного громадянина, то виходить, що Держава Платона в людському аспекті, зосереджена на побудові саме ідеальної державної структури, то Держава Сковороди зосереджена скоріше на ідеальних благих відносинах між самими людьми, що тримаються на біблійних засадах, сама державна структура не цікавить Сковороду окремо від людей та їх взаємовідносин, з його погляду, все будується саме на відносинах людей, отже вони повинні бути благими, для цього повинні бути біблійні засади, от тоді і буде побудована ідеальна держава, яку він порівнює з християнським образом Небесного Царства.

Для Сковороди найголовнішим законом є моральний закон, а не державний, саме на нього повинна спиратись держава, а сам же моральний закон є виключно біблійним, християнським законом, тобто мораль для Сковороди це християнська етика. Тобто, для Сковороди важливим є те, що суто фізичні, матеріальні способи покращити державу є безсмысловими, суттєвими діями можуть бути лише дії духовні, лише певна етична моральна позиція. Якщо наші матеріальні інтенції спираються в своїй фундаментальній основі на етичні закони, то тоді наші суто матеріальні інтенції мають шанс на успіх.

Трактат Сковороди «Книжечка о чтеніи священн[аго] писанія, нареченна жена Лотова» є герменевтичним богословським трактатом-аналізом Біблії, присвячений другу та учню Сковороди Михайлу Ковалинському. Але окрім філософського та теологічного аналізу основних біблійних постулатів благого, праведного життя, в цьому трактаті Сковорода розглядає і проблеми держави саме з християнської точки зору, орієнтуючись в деяких питаннях на Платона.

Розглянемо та проаналізуємо ці приклади. Сковорода пише, що «Знай, друг мой, что библиа есть новый мир и люд божій, земля живых, страна и царство любви, горній Іерусалим; и, сверх подлаго азіатского, есть вышній.

Нѣт там вражды и раздора. Нѣт в оной республикѣ ни старости, ни пола, ни разнствія – все там общее. Общество в любви, любов в боге, бог в обществѣ. Вот и колцо вѣчности!» [1, с. 41]. Тобто, Сковорода акцентує на Біблії як абсолютному ідеалі етики, етичного закону, та наслідування як такого для людства загалом. Він називає Біблію «новим світом». В цьому сенсі, Сковорода розуміє Біблію як певний ідеальний символічний порядок, світ, за яким і повинна бути побудована не тільки держава чи суспільство, а відносини людей як такі. Ця цитата побудована з багатьох цікавих та яскравих метафор, які, на нашу думку необхідно розібрати.

Сковорода називає Біблію не просто «новим світом», але й «горним Іерусалімом». Тобто, це є певне поняття Небесне Царство, в метафорі Небесного Іерусаліму як ідеального Божого царства. Далі Сковорода називає цей новий світ «країною і царством любові». Це важливий момент, на якому потрібно акцентуватись. Сковорода вводить класичну категорію любові як Бога, як абсолютного блага, а благо цього людина може досягти саме завдяки тому, що буде відповідати біблійному християнському життю, тоді вона буде частиною цього царства любові. Отже, любов для Сковороди є важливою метафізичною категорією пов'язаною саме з божественним та трансцендентним. Любов і є «горній Іерусалім».

Сковорода також називає Біблію не тільки новим світом, але й «люд божий, земля живих». Зрозуміло, якщо в концепції Сковороди Небесне Царство є абсолютною вершиною буття, Благом як таким, то ті, хто відповідають біблійною образу християнського життя, досягають цього Блага, досягають Бога, то вони стають «людьми божими». Але є інша важлива метафора - «земля живих». Сковорода акцентує на ідеальному світі саме як на світі живих. Згідно цього, якщо використовувати сильну інтерпретацію, то виходить так, що світ матеріальний для Сковороди не є світом живих. Світом живих є лише «горній Іерусалім». В цьому сенсі, можна назвати світ матеріальний або ж світом мертвих, або ж світом тіней. Справжній світ, де

дійсно настає життя, де людина прокидається, для Сковороди є саме Небесним Царством.

Як ми знаємо, Платон розвиває міф про печеру в своєму діалозі «Держава», де є світ тіней, та світ реальний, та сяйво Блага. Якщо продовжувати цю гіпотезу, то Сковороду, який дійсно читав Платона та інших античних авторів, міг мати на увазі в своїй метафорі не тільки саме пробудження християнської віри, але й платоновський образ виходу з тьми та тіней до світла та реальних речей та сяйва Блага. Тобто, Сковорода вводив метафора горного Ієрусаліму не лише з позицій біблійних та християнських, але й враховуючи платонівські концепти Блага та міфу про печеру.

В цьому сенсі, горній Ієрусалім є не лише образом християнського Божого Царства, але й образом Платонівського Блага, реального світу, а не світу тіней, Божа Любов до людини є світлом Блага, а сам горній Ієрусалім, є скоріше образом космічного ідеального закону та порядку у Платона (що відбивається в ідеальній земній державі, закони якої відповідають космічним метафізичним законам) ані ж сама земна держава. Але в цьому сенсі, і у Сковороди земна держава повинна відповідати метафізичним ідеалам та законам.

Різниця звичайно у тому, що для Сковороди це не просто платонівське Благо, це християнський біблійний ідеал, Бог, християнізоване Благо. Але, як ми вже зазначали, для Сковороди важливим є не сама побудова держави, як для Платона, а саме відносини між людьми, які якщо відповідають біблійним ідеалам, то стають міцним фундаментом для побудови ідеального суспільства та держави.

В цьому сенсі, Платон акцентується на загальному, на державі, та на утилітирастських принципах, в той час як Сковорода акцентується суто на етичних принципах унікальності та важливості кожної людини, це важко назвати індивідуалістичними принципами, але це є суто християнські принципи акценту не на державі, народу, чи певній групі, земному законі, а на

кожній людині як особистості та законі божественому, християнському, на християнській етиці.

Далі Сковорода називає таку державу республікою. Тобто, Сковорода осмислює цей ідеальний простір саме як республіку, як «загальну справу». Він пише, що в такій республіці немає ні ворожнечи, ні статі, ні старості, ні інших параметрів що відрізняють одних від інших. Тобто, Сковорода розуміє цей ідеальний простір як суто духовний, який не залежить жодним чином від біологічних констант та розбіжностей.

Далі Сковорода знову ж таки акцентує уваги на концепті любові та Бога, а також на загальності, суспільності, що пронизана Богом та любов'ю, та сам простір є повністю загальним. Це важливий момент, бо як ми вже казали раніше, з одного боку у Сковороди як християнина є акцент саме на особистості, на відміну від Платона, де йде утилітаристське узагальнення, редукція до загального.

Але в цьому контексті, Сковорода вводить поняття загального саме як свідомої спільності, яка більше схожа на раннеапостольську християнську общину, тобто це не жорстка платонівська схема ієрархічного утилітаристського суспільства. Таку схему ідеального простору, ідеальної держави, Сковорода бачить як вічну та бескінечну.

1.2. Сродна праця та Благо

Тепер розберемо сквородинівський концепт Сродної праці, який пов'язаний з концептом побудови ідеальної держави та суспільства, а також має певні платонівські корені. Сродна праця у Сковороди - є певними природними обдаруваннями [2, с. 5], що є унікальними у кожної людини, людина повинна їх розвивати, оминаючи плотські страсті, розвиваючи свою сродну працю, вона власне і буде собою справжньою, реальною, це буде філософський акт самопізнання, людина буде відповідати своїй суті, відкривши її, опанувавши та розвиваючи свої природні обдарування.

Тут можна згадати платонівський «Бенкет», де філософ розуміється як Ерос, що вічно прагне мудрості, тим самим виконуючи акт самопізнання, шукаючи свою суть, відповідаючи їй. І сам концепт самопізнання є важливим для Платона, як і для Сковороди.

Сковорода описує свій концепт сродної праці в трактаті «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира». Концепт сродної праці у Сковороди можна розуміти як Благо, або певне особистісне Благо кожної людини, відповідаючи якому, людина пізнає себе, відкриває себе справжню та стає щасливою. І це особистісне Благо походить від Блага як такого, від Бога, що вже нас пов'язує з платонівським Благом як абсолютним метафізичним законом, якому повинні відповідати і держава, суспільство, і кожна окрема людина.

Ідеальне суспільство Сковороди будується схожим чином, де кожний віднаходить свою сродну працю, знаходиться на своєму місці, тим самим гармонізує суспільство, яке конструюється ідеальним. Треба згадати відому ілюстрацію Сковороди з фонтаном та різними за формою та розмірами чашами, кожна з яких повністю наповнюється. Це і є «Не равное всѣмъ равенство».

Тобто, кожний знаходиться на своєму місці та відповідає своїм природнім можливостям. Фонтан є Богом, що розподіляє, чи радше дарує

людям їх таланти, можливості, сродну працю. Це нагадує Державу Платона, де кожний є на своєму місці, відповідаючи своїм можливостям та талантам.

На початку свого трактату, Сковорода цитує відомий античний вислів «Пізнай самого себе» [2, с. 646]. Сковороду акцентує на цій цитаті як на фундаментальнішому моменті, як на принциповій мудрості. Сковорода акцентує на цьому вислові в його різних варіаціях, як античних у різних народів, не тільки у греків, так і в біблійних, старозавітних.

На думку Сковороди, саме пізнання себе є шляхом до Щастя, щасливого життя, яке можна розуміти в контексті Сковороди і як Благо, блага життя. Сковорода пише, що «Знать-то от познанія себе самага входит в Душу Свѣт вѣдѣнія Божія, а с ним Путь Щастія Мирный» [2, с. 647]. Тобто щастя неодмінно пов'язане зі Богом, його присутністю, його світлом, а для відкриття цього, необхідно пізнати себе самого. На думку Сковороди, Бог направляє людину на світло, що робить її щасливою, для знаходження цих направлень і необхідно пізнання самого себе, пізнання самого себе дозволяє усвідомити себе, свою суть, свою сродну працю, те, чого насправді людина хоче та бажає, але для Сковороди важливо акцентувати на справжньому бажанні, що для нього має зв'язок лише з духовним та божественним, але аж ніяк не з плотським.

Тобто, плотські бажання для Сковороди є несправжніми бажаннями, а лише тим, що відділяє нас від реального, божественного. І, усвідомлюючи свою сродну працю, людина знаходить реальну суть себе та світу, свої природні якості та можливості, реалізовує себе не тільки фізично, але й метафізично, і знаходить Бога, знаходить щастя. Сковорода в цьому трактаті приводить доволі багато метафор Бога як направляючого, того, хто направляє людину до щастя, якщо вона пізнає себе, відкриє в собі себе саму, свою, свою сродну працю.

Сковорода акцентує в цьому трактаті на тому, на концепті сродної праці, як на певному вродженому таланті у людини, який вона повинна розвивати. Але цей талант, як зазначає Сковорода, не повинен йти в дисгармонію з біблійними настановами та поняттями добра та блага. Тобто, якщо у людини талант лихих діянь, то вона не повинна їх розвивати. «АΘΑΝΑΣ[ΙΥ]. А если

кто к воровству рожден? ГРИГ[ОРІЙ]. Убирайся проч! Моя рѣчь единственно точію касается до челоуѣколюбных душ, до честных Званій и до благословенных промысла родов, коих Божій и челоуѣческій Закон вон из сожителства не изгонит, а составляют они плодоносный Церкви, яснѣе сказать, Общества Сад, так, как Часовую Машину свои Части.»[2, с. 651].

В цьому контексті можна згадати і про потенціальне та актуальне у Арістотеля, сродна праця тоді є в цьому сенсі ентелехією, яка є потенційно в кожного, і є у кожного унікальною, а ось актуальною вона стане лише тоді, коли людина пізнає саму себе, віднайде Бога, тоді вона зможе актуалізувати цю ентелехію.

Далі Сковорода через персонажів свого трактату-діалогу приводить аналогії до свого концепту сродної праці з більш давніх античних та нехристиянських традицій: «ЯКОВ. Мнѣ кажется, что сія Божественная в челоуѣкѣ сила, побуждающая его к сродности, называлась у древних Египтян: Ї· сын. Isis. У Еллин: Ἀθηνᾶ. Athena. У Римлян: Minerva. Сирѣчь: Natura. Природа. Называлась и: Γένιος. Genius. Ангел Природы. Называлась тож: ΘΕΟΣ. БОГ.»[2, с. 657] Тобто, Сковорода порівнює сродну працю з трьома язичницькими богинями мудрості, з природою, генієм як внутрішньою людиною, та з Богом як таким.

Це цікавий семантичний ряд, в якому сходяться мудрість, та персонаж низшої міфології, який цю мудрість направляє в людині, природа та Бог. Тобто, виходить, що головними константами сродної праці є - мудрість, та певна внутрішня людина, геній, чи Сократівський даймоній, та природа і Бог - тобто певні універсальні абсолютські фундаментальні константи - матеріальна та духовна. З цього робимо висновок, що сродну працю людина може віднайти через опору на метафізичний трансцендентний початок - Бога, та на відповідність природнім талантам самої людини, опора на ці фундаментальні основи дає людині мудрість та відкриває внутрішню людину, що і призводить людину до сродної праці та пізнанню самого себе, певної гармонії себе зі світом.

Опора на Бога - це відповідність біблійним заповідям. Далі йде важливе судження від Сковороди, де описує певних античних богів та їх роди діяльності, як певні направлення для кожної людини зі своїми вродженими талантами. Звичайно, що для Сковороди тут важливо пояснити, що ніякі таланти не розділяються на окремих богів, за все це відповідає єдиний християнський Бог. Але важливим є сам зв'язок з Богом, тобто що самі ці таланти неодмінно йдуть від Бога, а щоб їх відкрити, треба відкрити Бога.

Але важливо зазначити, що Сковорода пов'язує античні образи генія та даймонія саме зі Святим Духом, що направляє. Тобто, акцент саме на Святому Духові, а не на Богу як такому. «Сему вѣрному Наставнику столь усердно послѣдовал Сократ, что и в самых мѣлочях Его совѣтов придержался.»[2, с. 659]. Це важлива цитата, бо Сковорода напряду згадує Сократа через персонажів свого трактату-діалогу. Згадує саме в контексті пов'язування «Наставника» Сократа, під яким розуміється той самий даймоній, зі Святим Духом та врешті і Богом як таким, що направляють та наставляють людину на правильний шлях що веде до сродної праці та гармонії як такої.

Далі в цьому трактаті вводить три розділи, що повинні вести три категорії сродних праць, в деякому сенсі, трьох страт, трьох основних видів діяльностей людини. Сковорода вводить категорії сродності до хліборобства, сродності до воїнства, сродності до богослів'я. На наш погляд, це є прямий вплив платонівського концепту структури держави в соціальному аспекті - є страта простих громадян що забезпечують державу природніми, необхідними речами та їжею, є страта воїнів що захищає державу, та є страта філософів, тих хто править державою завдяки розуму та мудрості.

В цьому сенсі, богослови у Сковороди це філософи, тобто інтелектуальна аристократія, але яка продукує, чи, скоріше, поширює, саме біблійні ідеали та заповіді, а не загальнофілософські. Саме за такими заповідями і повинні жити громадяни. Тобто, богослови можуть і не правити напряду державою, але вони є тими, хто продукує сенси, та позначає вектор розвитку, є певними репрезентаторами етосу.

Тобто, підсумовуючи, Сковорода, вводить концепт сродної праці надихаючись та під впливом античних мислителів та філософів, таких як Платон та Арістотель. Також античної та стародавньої культури та релігій, і звичайно ж християнських мотивів. Християнські мотиви для Сковороди є найважливіші. Для нього, в кожній людині за природою Та Єдиним Богом, є певний талант, сродність.

Для відкриття цього таланту людина повинна пізнати саму себе, відкривши в собі цю сродність, людина стане дійсно щасливою, тому що буде відповідати своїй суті. Окреслимо основні моменти. Є поняття сродності, як певної суті людини, а відкриття цього - це процес самопізнання. Самопізнання є концептом, що проходить через античність до християнства. Сродність є сутністю людини, цей концепт неодмінно пов'язаний з поняттями мудрості, на чому акцентує Сковорода.

Сродність можна порівняти з потенціальним та ентелехією у Арістотеля, а також платонівським Благом. Святий Дух, Бог у Сковороди є тим, хто наділяє людину її сродністю та направляє людину до неї. Єдиний Бог корелюється з поняттям Блага благ у Платона. Сродність кожної людини - її особистісне благо, що існує в гармонії з Благом благ, чи з Єдиним Бог, або його іпостасю - Святим Духом. Це особистісне благо в соціальному аспекті може розділятися на загальні страти «селянина»(продукувача матеріального), воїна та богослова(інтелектуала, що виражає певний етос). Це корелюється з класами в «Державі» Платона.

Отже, поняття сродності у Сковороди неодмінно пов'язане з античними платонівськими, й не тільки платонівськими концепціями, що переосмислюються через християнський дискурс.

1.3. Метафізика Сковороди

В цьому розділі ми розглянемо метафізику Григорія Сковороди, яка охоплює і метафізику людини, і метафізику універсуму. Наша теза полягає в тому, що метафізика Сковороди будувалась на платонічних та загалом античних концептах, у зв'язці з християнськими уявленнями.

Отже, в цьому розділі, ми розберемо впливи античності в християнському прочитанні у Сковороди. Сковорода розділив світ на три категорії - макрокосм (природа), мікрокосм (людину), та світ символів (Біблію) [3, с. 3]. Отже, метафізику Сковороди потрібно розуміти саме в такій зв'язці - макрокосм як природа, оточуючий світ, матеріальне, фізична реальність, мікрокосм як людину, її душа, дух, свідомість, самосвідомість, усвідомленність, розум, почуття, внутрішній світ, відносини з Богом та іншими людьми. Та світ символів як Біблія.

Світ символів можна розуміти і як певна вища об'єктивна ідеальна духовна нематеріальна реальність, в деякому сенсі світ ідей Платона, і як певні проявлення цієї вищої реальності саме в християнському сенсі духовності, і ці проявлення, ці символи, повинні привести людину до Бога, ці символи є метафоричними, і в тому ж сенсі надреальними, вони є вищою реальністю.

Тому, метафізику Сковороди потрібно розглядати саме в зв'язці цих трьох аспектів - макрокосм, мікрокосм, світ символів. Важливо зазначити, що багато дослідників вказували на конкретне орієнтування Сковороди на античних мислителів, або на його християнський платонізм.

Так, наприклад, Ф. Зеленогорський, вважав, що Сковорода не створив власної системи, але скористався давньокласичною філософією [4, с. 4]. Або ж, В. Ерн, називав Сковороду християнським платоніком [4, с. 4]. На християнський платонізм Сковороди вказує і О. Лосєв. Ерн акцентував також на тому, що інша сквородинівська концепція, що пов'язана з концепцією про три світи, ідея про дві натури - є платонівською за своєю суттю.

Концепція двох натур у Сковороди полягає в тому, що Сковорода ділить світ на видиме та невидиме. Тобто, на ідеальне, духовне, невидиме, що є Богом, та на видиме, матеріальне, фізичне. І дійсно, такий погляд на фундаментальну картину світу, як на духовне та фізичне, ідеальне та матеріальне - є в основі своєї платонічним.

Звичайно, що Сковорода розуміє цей поділ саме в християнському контексті, але основа тут є платонічна. Дмитро Чижевський же вважає, що Сковорода є саме неоплатоніком, а не платоніком як таким [4, с. 5]. Отже, з зазначених вище тез, може припустити наступне: Метафізика Сковороди в своїх основах полягає в тому, що Сковорода ділить універсум на три світи та дві натури. Світ є саме типом реальності.

Отже - макрокосм, як світ матеріальний, природний, зовнішній. Мікрокосм - світ внутрішній, світ духовний, світ людини, її внутрішній світ. Та світ символів - Біблія - тобто, світ духовний, ідеальний, вищий, що проявляє себе в символах, метафорах, алегоріях Біблії. Далі, дві натури. Натури, себто природи, тобто два стани реальності, що є фундаментальними, вони є основами. Натура перша - видима, матеріальна, фізична, та натура друга - невидима, духовна, божествена, ідеальна.

Тобто, метафізика Сковороди вже будується на дихотомії ідеального та матеріального, але й і на дихотомії зовнішнього та внутрішнього. Світ символів, Біблія, постає тут тим, що гармонізує та направляє до божественного. В цьому сенсі, метафізика Сковороди є дійсно платонічна. Але, важливо це аналізувати саме в християнському контексті, в християнських мотивах Сковороди.

Важливо зазначити, що розрізнення між платонічною, чи неоплатонічною схемою та християнством суттєва. Це стосується не лише того, що Благо у Платона є певним безособистісним Абсолютом, в той час як християнський Бог є Богом особистісним, але й того, що принциповим для християнства є те, що Бог саме творить світ, він вільний у своєму виборі, робити це чи ні. В той час як платонівський Абсолют, є в деякому сенсі

енергією, що вже апріорі еманує, породжує матеріальне, тобто Абсолют не творить, і це не є його вибором, він лише породжує усе суще.

Тобто, тут вже йде важливе розрізнення, християнського та платонівського. Сковорода, звичайно будучи християнським філософом, акцентується доволі сильно саме на платонівській схемі. Хоч Сковорода і замінює платонівське Благо на християнського Бога, а еманачію на творіння, все одного така акцентується на видимому та невидимому, що артикулюється в платонічній риториці, все це в деякому сенсі зводить дискурс Сковорода з християнства в більш неоплатонічні структури.

Важливо зазначити, що в Сковорода знову ж таки ніколи не було чіткої системи, і якщо в одних творах його контекст буде більш християнський, то в інших буде більш платонічний. Але, все ж таки треба зазначити, що Сковорода усвідомлював чітку відмінність платонізму та християнської метафізики, акцентував на цьому в деяких своїх діалогах, звичайно залишаючись на позиціях християнства та захищаючи їх. «Афанасій: Треугольник твой, Якуша, пахнет Пифагором. Опасно, чтоб ты не накадил и духом платоновским, а мы ищем Христова духа. Лонгин: И мне кажется, будто запахла платоновскія идей» [4, с. 9]. Тобто, Сковорода чітко розрізняє платонічну та християнську метафізику, не намагаючись змішати їх, хоч і надихаючись платонічними концепціями.

Але, в той же час, в цьому діалозі, протагоніст цього тексту Григорій, що є репрезентацією самого Сковорода, пише, що «Не заключайте боговедъшия в теснотъ палестинской. Доходят к богу и волхвы, сиръчь философы. Един бог иудеев и языков, едина и премудрость. Не весь Израиль мудр. Но веъ и язычники тма» [4, с. 9]. Тобто, Сковорода намагається певним чином «примирити» античну традицію з біблійною. Він не вводить сувору дихотомію Афін та Єрусаліму, що характерна для старокиївських християнських шкіл, скоріше він намагається навпаки знайти певний баланс між античним напрямом, та біблійним, орієнтуючись звичайно на біблійний.

Тобто, для Сковороди мудрість, та божествене, Бог, є єдиним для усіх саме в сенсі того, що «язичники» також розуміли та відчували Бога, але інтерпретували його в своїх схемах, що звичайно змінювали уявлення про Бога в «неправильну», неістинну, нехристиянську сторону, але це не значить, що від їх знань та уявлень потрібно відмовлятись. Сковорода, як пише Леонід Ушкалов, в цьому фрагменті, намагається ««зняти» притаманну християнській ментальності антитетику «Афін» та «Єрусалиму», отже - розуму та віри, шляхом оригінального тлумачення ідеї про «безначальність істини» [4, с. 9].

Як ми вже зазначали, Платона Сковорода розуміє в основному саме в дусі неоплатонізму. Як зазначає Леонід Ушкалов, це пов'язано з тим, що і в середньовіччі, і в модерні часи, Платона інтерпретували саме в рамках онтологічної неоплатонічної моделі Триади - Єдине - Розум - Душа [4, с. 10]. Ця Триада інтерпретувалася з точки зору християнства саме як язичницька варіація Святої Трійці. Єдине - Єдиний Бог, Розум (Логос) - Христос, Душа - Святий Дух.

Важливим моментом, що вказує на платонізм Сковороди, є його оперування смиволами та метафорами світла, дзеркала, образами піраміди світла та темряви. Сковорода пише, що «Когда усмотрел ты новым оком и истинным бога, тогда уже ты все в нем, как во источника, как в зеркаль, увидел то, что всегда в нем было, а ты никогда не видѣл» [4, с. 12]. Тобто, Сковорода, використовує метафорику дзеркала, як моменту погляду на Бога, але в сенсі самопізнання. Людина повинна побачити «побачити» Бога, побачивши в ньому себе, він є дзеркалом.

Також Сковорода акцентує на тому, що цей погляд можливий «новим оком», тобто, для цього в людини повинна бути певна нова, духовна оптика, не тривіальна та світська. В цьому сенсі, це корелює з образом виходу з печери Платона.

Знову ж таки, для Сковороди важливим є усвідомлення людини себе як божого творіння, тобто в кожній людині є певна божествена частинка, що і пов'язує її з творцем. Людина повинна пізнати саму себе, саме завдяки цьому

вона може бути і щасливою, і бачити світ істинним, і споглядати Творця, в якому вона бачить і себе.

Чому ж ця метафора є платонічно, а точніше, неоплатонічною? Справа в тому, що принципи розгортання Єдиного у неоплатоніків мають принцип відзеркалення. Єдине охоплює та пронизує усе буття як таке, кожна еманация, кожне розгортання Єдиного (Числа, Розум, Душа, Космос, Матерія) є відзеркаленнями самого Єдиного, і остання еманация Єдиного - Матерія, так само охоплює усе суще, як і Єдине охоплює усе як таке, тобто Матерія відзеркалює Єдине, і кожна еманация відзеркалює одна одну, тобто вся ситема еманаций постає певною структурою відзеркалень, дзеркал [4, с. 11].

Отже, Сковорода використовує платонічну схему відзеркалень, але в нього, як в християнина дзеркалом як таким є Бог, в якому людина бачить себе. Далі, потрібно зазначити, що схема, яка присутня в скородинівській філософії, і яку ми вже вище зазначали, схема пірамід світла та темряви, присутня у Ніколая Кузанського, якого теж можна назвати неоплатоніком.

Тобто, сквородинівський неоплатонізм формувався не тільки під впливом власне самого Платона, античних неоплатоніків, чи ранніх Отців Церкви, але й під впливом ренесансних, барочних, та ранньомодерних платоніків та неоплатоніків. Ніколай Кузанський є одним з яскравих християнських ренесансних неоплатоніків, його філософія мала великий вплив.

Як пише Леонід Ушкалов, образ дзеркал у Сковороди, пов'язаний з платонічним концептом ейдосу. Сковородинівська схема метафізики світу та буття, побудована таким чином, що дзеркало є проблематикою відображення ейдосу в матерії. Ейдос в матерії втрачає власну самототожність, розпадається. На це вказує Сковорода. Також, у Сковороди з'являється образ ейдлону, який він називає «Свічадла» [4, с. 13].

Піраміда ж світла та темряви у Сковорди, по суті майже не відрізняється від схеми Ніколая Кузанського, де Єдине еманує світло в Ніщо, яке відбиває це світло назад до Єдиного. Як пише Ушкалов, «Еманацийне віддзеркалення

складає один щиро платонічний за своєю природою бік взаємодії «ідей» та «матерії» у метафізиці Сковороди» [4, с. 15].

Але, важливим розрізненням між метафізикою світу та його початку в платонізмі та християнстві є те, що Бог-творець не просто є особистістю, але він саме творить світ з нічого. В той час як платонівський Абсолют, Благо, Єдине - є саме Абсолютом, а не особистісним творцем. Також, цей Абсолют не творить нічого, він лиш еманує, в платонізмі та неоплатонізмі ми не знаходимо в принципі концепту творення. Є Деміург, що лише облаштовує світ з ідеальних структур, що були до нього. Тобто, він не є Богом в християнському сенсі, і не творить, а лише облаштовує.

Сковорода ж, будучи християнським мислителем, в метафізиці буття орієнтується скоріше на платонізм, ніж на суто християнське розуміння цього процесу. Тобто, творення з нічого для Сковороди є не проявленням Божої волі в один момент, а поступовим процес становлення речей [4, с. 17]. Самі ж біблійні образи для Сковороди є лише символами, метафорами. Тобто, Сковорода поєднує платонічні уявлення з християнськими, де Бог у Сковороди поступово розгортає світ згідно ідеальних форм, а біблійна метафорика - є лише суто метафориною, світом символів.

Висновки до розділу

Отже, ми розглянули платонізм Григорія Сковороди. В його поглядах на державу, на сродну працю, та на метафізику. В усіх цих сферах вплив Платона на Сковороду значний. Концептуальні схеми державотворення у Сковороди мають платонівський характер. Сродна праця як Благо та індивідуальна мета кожної людини також має платонівський вплив. Особливо, в розумінні структуруванні суспільства за принципом природних талантів кожної людини - також прямий вплив Платона. І в поглядах на державу, і на сродну працю, маємо значний вплив саме християнського дискурсу. Метафізика Сковороди сильно пов'язана з платонізмом, особливо з неоплатонізмом, і в його пізніх

формах, але і має християнську основу. Що правда, основні біблійні образи Сковорода розуміє лише як символи та метафори.

Розділ 2: Стоїцизм, епікуреїзм та Отці Церкви у Григорія Сковороди

Вступ до розділу

Отже тепер ми розглянемо впливи стоїцизму, епікуреїзму в контексті християнського прочитання у Сковороди. Стоїцизм, та в деяких моментах і епікуреїзм, були іншими фундаментальними античними течіями античної думки у Сковороди, саме через християнське розуміння тих питань, що підіймали як стоїцизм, так і епікуреїзм.

Інший важливий момент, який необхідно розглянути - це раннє християнство, філософськи напрями в якому виражали Отці Церкви. Нам необхідно розглянути вплив Отців Церкви на філософію Сковороди, тому що саме Отці Церкви мають в собі певний зв'язок між античністю та християнством, тому це є важливий момент в розумінні впливу античності на Сковороду.

2.1. Стоїцизм

Стоїцизм є такою ж важливою філософською течією для Сковороди, як і платонізм. Сковорода доволі часто згадує філософів-стоїків в своїх творах. Він згадує і про Зенона з Кітіона, і про Сенеку, і про Марка Аврелія. Як ми вже зазначали вище, основним для Сковороди був принцип «Пізнай самого себе». Цей же принцип поділяли і стоїки. Зокрема, Сковорода розробляючи свій концепт сродної праці, очевидно спирався на загальну античну традицію, де йде залежність людини від її природних нахилів, важливо зазначити, що цей образ, конкретно проговорюється у Епіктета [5, с. 94], який був римським стоїком.

Сковороду, на думку Ушкалова, серед стоїчних ідеалів найбільше цікавив образ апатії [6, с. 660-661]. Але в той же час, Сковорода сперечався зі стоїками, в тому, що на його думку, треба досягати не апатії, а можливості вгамовувати пристрасті розумом. Тобто, тут прослідковується християнський образ вгамування пристрастей, вгамування гріха. Для Сковороди тут важливим є саме те, що він є людиною, в якій є пристрасті, але він їх вгамовує та опановує саме розумом, переходить через них. Стоїчний ідеал для Сковороди є в цьому сенсі нехристиянським, неживим, таким, що не сприймає людину як людину.

Певні стоїчні концепти мали значний вплив на Сковороду. Наприклад, як зазначає Ушкалов «Наука стоїків справила деякий вплив і на сквородинську теорію “сродності”». Можливо, навіть сам цей термін є не чим іншим, як українським перекладом стоїчного терміна *οικείωσις*» [6, с. 661].

Тобто, потенційним є те, що сам концепт сродної праці виникає у Сковороди саме як переклад стоїчного терміна. В цьому контексті, для віднайдення своєї сродності, людина повинна пізнати саму себе, за Сковородою, самопізнання також є важливим моментом у стоїків. Тому, дуже вірогідно те, що стоїцизм мав доволі великий вплив на Сковороду.

Сенека був одним з тих філософів-стоїків, яких Сковорода згадує та цитує. Сковорода філософствує й з приводу поняття спокій у Сенеки. «Сенека, пишуци о спокойствіи сердца, не влечет человека в праздность, но много затѣвать не совѣтует. А сим самым отвлекает и от праздности, ибо праздным быть и суеты затѣвать суть разныя крайности и равное безуміе. Посредѣ же сих разбойников – Христос...» [6, с. 663]. Тобто, на думку Сковороди, Сенека пропонує людині спокій як певну категорію між крайностями. В цьому сенсі, Сковорода аналізує Сенеку через призму християнства як біблійного образу Христа, що розп'ятий поміж двома розбійниками, які в метафорі Сковороди і є крайностями, які для нього рівні в своєму безумстві та неправильності.

В той же час, як зазначає Ушкалов, Сковорода аналізує цей уривок з Сенеки через схоластичну традицію, а зокрема через перипатетичну поняттєву триаду Недостатність - Міра - Надмір [6, с. 663]. Тобто, перипатетична традиція, зокрема в її схоластичному варіанті, через Тому Аквінського мала великий вплив на Сковороду. Отже, прослідковується зв'язок стоїцизму, аристотелізму, схоластики, зокрема Томи Аквінського та Сковороди. Це важливо, для розуміння коренів скворородинівської філософії, та масштабу його генези.

Сковорода також багато перекладав різних античних авторів, зокрема і стоїків, таких як Плутарх та Цицерон. З цього ми можемо зробити висновок, що Сковорода сильно орієнтувався на філософію стоїків. Вона мала на нього значний вплив, саме через Плутарха та Цицерона в першу чергу, яких він багато перекладав.

Філософія щастя, прагнення щастя, шлях до нього - це були одні з найголовніших інтенцій Сковороди. Як нам відомо, напрям щастя був кореневим для стоїків, епікурейців. Платонізм, піфагореїзм, також ацентувались на проблемі щастя. Сковорода в багатьох своїх концептуальних схемах щодо щастя спирався на ці античні течії, в тому числі й на стоїків. Сковорода доволі сильно орієнтувався саме на моральні проповіді стоїків.

Взагалі, треба зазначити, що стоїки розуміли вищий сенсі людського існування - у гармонії з природою [7, с. 31]. Для стоїків найголовнішим моментом тут є сам феномен закономірності, та гармонія людини з природою проявляється саме тоді, коли людина йде назустріч цій закономірності, в цьому сенсі це є гармонія фізичного та духовна, природа людини, на думку стоїків, і полягає в прийнятті космічної закономірності, природній необхідності та своєї долі.

Концепт стоїків, що полягав у тому, що людина не владна над своєю долею, а тому повинна приймати її задля свого щастя, був привабливим для Сковороди. Свобода ж людини, на думку стоїків, полягає в тому, що вона розумна, на відміну від тварин, а отже може аналізувати, думати, розуміти, розмірковувати, філософствувати, давати свою оцінку феноменам та подіям. Тобто, розумна істота вільна в тому, щоби приймати власне рішення на основі власних оцінок та власного аналізу, прийняття чи неприйняття необхідності.

Інший важливий момент філософії стоїків, що був важливий для Сковороди - це гра [7, с. 32]. Для стоїків, одним з характерних постулатів відношення до життя, було відношення як до гри. Для Сковороди, особливого як для християнина, це був дуже важливий момент. Тобто, для нього принциповим є саме легке, виважене та радісне відношення до життя, саме як до гри. Відношення до життя на думку Сковороди, необхідно бути легким та радісним, сама готовність до прийняття найрізноманітніших життєвих обставин, говорить про те, що, душа людини є спокійною та виваженою, радісною, та розумною, легкою та впевненою.

Така готовність до прийняття яких завгодно «ударів долі» у стоїків, виправдана їх метафізикою та космологією, яка полягає в тому, що космос як такий є благим та прекрасним, в цьому сенсі, це корелює з християнством Сковороди, де Бог та його світ так само є благими та прекрасними, а отже людина повинна довіряти Богу, тому бути готовою до усього. І в той же час ця готовність повинна бути легкою та виваженою.

Важливо зазначити і вплив Плутарха на Сковороду. Дослідники кажуть, що Плутарх посідає перше місце серед античних авторів за цитуванням у Сковороди [7, с. 37]. Плутарх, серед моралістів, є чи не найважливішим для Сковороди.

Завдяки впливу творів Плутарха, Сковорода акцентується на душевному спокої як основі щасливого життя, цінність природнього життя, що веде до сродної праці. Сковорода в цілому позитивно відгукується про Плутарха, вважаючи його хоч і язичником, але близьким до християнства.

2.2. Епікуреїзм

Інша важлива антична течія, яка вплинула на Сковороду - епікуреїзм. Не тільки сама течія, але й сам Епікур також вплинули на Сковороду. Етичні концепти Епікура були дуже важливі для Сковороди. Загалом, можна сказати, що Сковорода в філософії Епікура й цікавила лише етика. Сковорода доволі часто цитує Епікура в своїх творах, як філософські-богословських трактатах, так і в своїх баснях.

Епікур в староукраїнських філософськи-богословських колах був фігурою неоднозначною. Його як критикували, так і поважали. Сковорода захищав Епікура від різних нападок [6, с. 641]. Але цікавим моментом є те, що Сковорода називає Христа «єврейським Епікуром»: «Хочеш ли жить в сласти? Не завидь нигдѣ. / Будь сыт з малой части, не убойся вездѣ. / Плюнь на гробныя прахи и на дѣтскія страхи: / Покой – смерть, не вред. / Так живал афинеискій, так живал и еврейскій / Епикур – Христос» [6, с. 641].

Тобто, Сковорода порівнює та пов'язує етику християнства та етику епікуреїзму. Окрім цього він порівнює та співвідносить Христа та Епікура. На нашу думку, це є дуже незвичний та приголомшливий момент, що може лише казати про те, що Епікур був надзвичайно важливою фігурою для Сковороди, Христос для Сковороди є в першу чергу вчителем етики, етика Христа та Епікура для Сковороди в згальних засадах ідентична. Це каже й про важливість цих етичних постулатів для Сковороди - відмова від заздрощів, відмова від надмірної насолоди, та відмова від страху перед смертю. І важливим моментом в відмові від страху смерті є саме прийняття смерті як покою, що нічого жахливого вже ні від самої смерті, ні після неї ми відчутти не зможемо.

Це приголомшливий фрагмент, бо він вказує на те, що для Сковороди смерть не є перешкодою, не через біблійні заповіді, а через прийняття постулату Епікура, що смерть не має відношення до людини, бо поки людина жива, смерті нема, коли ж смерть приходить, людини вже нема. Тому й смерті боятися не треба. Сковорода, згідно цього фрагменту, скоріше орієнтується на

таких підхід. Інший приголомшливий момент, це сприйняття Христа Епікуром, тобто для Сковороди Христос по перше є скоріше етичним наставником, ніж релігійним діячем. А по друге, для Сковороди, погляди Христа та Епікура не те що б ідентичні, але дуже схожі, навіть в поглядах на смерть.

Звичайно, що Сковороду вельми цікавила філософія Епікура, бо питання щастя для Сковороди було одним з найголовніших філософських питань. Епікур як етик, цікавив Сковороду в контексті евдемонізму, саме певна поміркована насолода, спокій серця, щаслива душа, що насолоджується в міру, ці основні постулати були дуже близьки для Сковороди, по суті їх же він і промовляє в своїх творах.

2.3. Отці Церкви, раннє християнство та античність

Розглянемо ж надзвичайно важливий вплив Отців Церкви, а себто раннього християнства та античності на Сковороду, ранньому християнству, а отже і Отцям Церкви було притаманно надихатися античними авторами, які хронологічно тоді ще існували в одному просторі, а отже впливали одне на одного і потенційно дискутували. Тобто, раннє християнство є найаутентичнішим зміщенням християнських уявлень та античних, і саме вони і могли вплинути на Сковороду, та багато в чому відкрити для нього античних авторів в християнській проекції.

Як пише Ушкалов, Сковорода багато в чому продовжував традиції олександрійської богословської школи, зокрема, Філона, Клімента, Орігена [6, с. 110]. Тобто, на думку багатьох дослідників, Сковорода в деяких аспектах, є продовжувачем традиції філософського богослів'я олександрійської школи, і конкретно Філона, Клімента, Орігена. Це важлива теза, і треба розглянути вплив кожного з цих богословів на Сковороду.

Також, як вказує Ушкалов, твори олександрійських богословів, були основними джерелами сковородинівської філософії, а Михайло Ковалинський згадував, що твори олександрійців були серед найулюбленіших у Сковороди [6, с. 110]. Також Ушкалов зазначає, що сама манера богослів'я та трактування Біблії у Сковороди нав'язана манерою трактування та богослів'я олександрійців. Але й сам платонізм, що був присутній у олександрійців, присутній й у Сковороди саме як знак впливу олександрійців на Сковороду, саме їх християнізований платонізм є важливим для Сковороди.

Клімент сильно вплинув на Сковороду. На думку Ушкалова, відоме трактування Біблії Кліментом «Стромати» мало великий вплив на Сковороду, Сковорода в своїх інтепретаціях Біблії доволі часто звертається до образів Клімента. Наприклад, ідея самопізнання, в деякій мірі, нав'язана Кліментом, через те, що Клімент отожднює гасло «Пізнай себе» з закликом Мойсея слідкувати за самим собою, цю ж схему ототожнення повторює й Сковорода.

Інший важливий момент, це те, що Сковорода акцентується на образі щирої християнської дружби-агапе, це й же образ присутній й у Клімента. Тобто, Клімент мав великий вплив на Сковороду в сенсі творення певних концептів, таких як самопізнання, та християнська дружба, а також вплив на трактування Біблії.

Є й інші культурологічні моменти, що можливо були нав'язані Кліментом. Наприклад, цитування Епікура, вірогідно було нав'язано саме Кліментом, або ж інтерес до єгипетського символічного письма, та образ Христа, що сміється присутній у Сковороди, також нав'язаний Кліментом [6, с. 113].

Інший важливий діяч олександрійської школи, що мав вплив на Сковороду - Оріген. Ушкалов стверджує, що Оріген одним з найулюбленіших філософів та богословів Сковороди [6, с. 115]. Присутні у Орігена концепти вічності матерії, того, що матерія є такою ж старою як час, а себто, такою ж вічною, потенційно вплинули на Сковороду, в нього також присутні концепти вічності матерії.

Інші важливі концепти Орігена, що мали потенційний вплив на Сковороду - про повернення творіння до Бога, тобто постійну відновлюваність, вічність самого творіння, яка проявляється у вічному поверненні до Бога, вічній відновлюваності. Також, метод інтерпретації та трактування Біблії у Сковороди відчутно орігеновський. Цей герменевтичний метод - символічний. Сковорода, як і Оріген, а точніше, під його впливом, тлумачить Біблію як світ символів, певну символічну систему. Для Сковороди важливим є саме символічне трактування Біблії, і повне заперечення буквалістського трактування Біблії, як абсурдного. Таке ж заперечення ми знаходимо й у Орігена.

Філон Олександрійський, інший великий богослов, також мав значний вплив на Сковороду. Важливо зазначити, що Філон не був християнином, був іудеєм. але належав до олександрійської школи, і загальні концепти в нього схожі з іншими християнськими представниками, через те, що Філон орієнтувався на неоплатонізм, який був присутній і у Орігена та Клімента,

пов'язував неоплатонізм та іудаїзм, та входив до течії, яку можна назвати еллінізованим іудаїзмом. Отже, його концепти хоч і були іудейськими, а не християнськими, вони все ж таки мали спільні основи, такі як неоплатонізм, та грецька наука. А також, символічне та алегоричне трактування Біблії (яка для Клімента звичайно не включала Новий Заповіт), така ж символічна та алегорична герменевтична методика присутня й у Клімента та Орігена.

Сковорода багато надихався Філоном. На думку Чижевського, гносеологія Сковороди, здебільшого філонівська [6, с. 118]. Система Сковороди, про три світи (макрокосм, мікрокосм, світ символів), навіяна концептом Філона про те, що Бог об'являється в трьох світах - природі, людині, та Біблії. Саме символічне трактування Біблії у Сковороди навіяно олександрійцями загалом, але і Філоном зокрема.

На Сковороду також вплинули і представники патристики. Як стверджує Ушкалов, традиція патристики в принципі є одним з основних джерел світогляду Сковороди [6, с. 120]. Отці-кападокійці, Діонісій Ареопагіт, Аврелій Августин, Максим Сповідник, Іван Дамаскин - усі вони мали значний вплив на Сковороду, і він акцентував на тому, що необхідно знайомитись з творчістю та знаннями як язичницьких філософів, так і великих Отців Церкви.

Висновки до розділу

Отже, ми розглянули вплив на Сковороду таких античних течій, як стоїцизм та епікуреїзм. Вони мали значний вплив на Сковороду в концептах етики. Сковорода зачитувався римськими стоїками, зокрема Сенекою, Марком Аверлієм, особливо Плутархом, Цицероном. Епікур мав величезне значення для Сковороди, що проявляється в тому, що Сковорода називає Христа «єврейським Епікуром».

Ранньохристиянські мислителі, пов'язані з античністю, також мали значний вплив на Сковороду. Це як і Отці Церкви, так і різноманітні християнські мислителі раннього періоду, так і олександрійська богословська

школа. Клімент, Оріген, Філон (що був іудеєм, а не християнином) мали значний вплив на Сковороду своїм неоплатонізмом, символічним та алегорічним трактуванням Біблії.

Розділ 3: Бароко, неостойцизм, та недогматичне християнство. Контекст Сковороди XVIII сторіччя

Вступ до розділу

Отже, тепер ми розглянемо контекст Сковороди XVIII сторіччя. Цей контекст не стільки суто філософський, а скоріше контекст історії ідей та їх впливу, а також контекст літератури того часу. Тобто, нам необхідно розібрати зрозуміти, що платонізм, епікуреїзм, стоїцизм присутні у Сковороди, це не лише вплив самих античних мислителів, яких Сковорода безумовно читав, але й вплив контексту того часу, коли в епоху бароко було відродження інтересу до платонізму, епікуреїзму та стоїцизму, в трошки змінених формах цих платонізму, епікуреїзму та стоїцизму.

А також контекст того, що християнство Сковороди має радше недогматичний та неклерикальний характер, що також є контекстом свого часу - відхід від суворої церковної в період Просвітництва чи передпросвітництва на теренах тодішньої України.

3.1. Барочний платонізм та епікуреїзм

Однією з передумов платонізму у Сковороди, було його формування в епоху Бароко, класицизму та початку Просвітництва. Платонізм, в його різних, подекуди айже не відповідаючих Платону форма, був поширеним явищем в епоху Бароко. Це проявлялося в поезії, де популярним сюжетом був вихід зі світу тіней в широкому сенсі - наприклад, сприйняття світу як сну, як ілюзії, і намагання вийти з неї.

Другою ознакою платонізму, була цікавість до символізму, широке використання символів в поезії та творах, і ця символіка також відсила до поєвних вищих ідеальних категорій, матеріальне ж в порівнянні з цими категоріями були лише ілюзією, тінями.

Третя ознака - власне інтерес до метафізики. Метафізики саме в загальних платонічних концепціях світу ідей та світу тіней, символів, що натякають на вищу реальність та виводять людину зі світу тіней.

Поезія Сковороди просякнута цими барочними образами, символікою, метафізикою, сприйняттям того, що є ілюзорне життя, і є життя благає справжнє. Образи світу, як сну, ілюзії, справжнього благого життя, та несправжнього світу тіней, дзеркала, було характерними образами епохи бароко, що походили від платонізму, і ці ж образи були присутні у Сковороди.

Інший античних рух, що зазнав популярності в епоху бароко - епікуреїзм. Як ми вже зазначали вище, був неймовірно важливим для Сковороди. Філософія щастя, евідемонізму була характерна не тільки для самого Сковороди, це було явище епохи.

Наталія Пилип'юк дослідила вплив англійського поета Ендрю Марвелла на Сковороду. Ендрю Марвелл був поетом-метафізиком, епохи класицизму та барочного спрямування. В його поезії присутні загальні платонічні образи, окрім них також й епікурейські. Загалом, це був поет-метафізик, що орієнтувався на символи, метафори, загальні метафізичні образи, що

позначали все ж таки акцент на ідеальному, аніж на матеріальному. В нього багато епікурейських образів. На думку Пилип'юк, Марвелл вплинув на Сковороду своїм епікуреїзмом.

В Ендрю Марвела була присутня поетична збірка «Сад», що на думку Наталії Пилип'юк, вплинуло на Сковороду в формуванні його поетичної збірки «Сад божественних пісень». Пилип'юк акцентує увагу на епікуреїзмі Марвела та Сковороди в цих поетичних збірках.

І Марвелл і Сковорода в своїх поетичних бірках наслідують Горацію. І в Марвелла і в Сковороди присутні образи втечі від соціальної та політичної реальності [8, с. 189]. Присутній мотив втечі в певний ідеальний Сад від земних турбот. Образ Саду, як певного спокійного, тихого, красивого раю, що має ідеальну міру, безперечно епікурівський.

Це є певний слід епохи, де поширення епікуреїзму в поезії, образи втечі від міста до пасторального села, чи ідеального Саду, де немає земних турбот, нав'язано різкими політичними та соціальними, інтелектуальними змінами тої епохи.

3.2. Неостойцизм

Як ми вже досліджували вище, стоїцизм для Сковороди був безперечно важливим філософським рухом, в основному в категоріях етики. Але, стоїцизм у Сковороди так само як і платонізм та епікуреїзм, присутній не тільки через прямий вплив античних авторів, але й через віяння часу та епохи, в який жив Сковорода. Сковорода жив в епоху пізнього бароко, раннього класицизму та просвітництва. Саме в епоху раннього класицизму та просвітництва, знову популяризуються ідеї стоїків.

Це відбувається через низку причин. Якщо в епоху бароко був популярним епікуреїзм та платонізм, платонізм через свою метафізичність, символічність, метафоричність, ідеалізм, епікуреїзм через евідемонізм, етику та певну інтенцію «спокою та тиші», то в епоху класицизму та просвітництва, стає популярним стоїцизм саме як образ етики раціональної та спокійної, що не переходить в етику метафоричну та символічну, як у Епікура.

Стоїцизм стає популярною етичною течією що швидко співвідноситься з раціональним напрямом своєї епохи. Саме прийняття долі, певна раціональна, спокійна етичність служіння своїй долі та прийняття світу таким яким він є, прийняття свого долгу, ці ідеали були важливі для своєї епохи.

Такий напрям прийнято називати неостойцизмом. Його засновником вважають Юста Ліпсія. Неостойки поєднували християнську мораль та етику, з оновленими в християнському дусі стоїчними ідеалами. Сковороду, безперечно можна вважати неостойком хоча б в тому сенсі, що так само оновлює стоїцизм в поєднанні з християнською етикою. Це є дія в дусі барочної епохи.

Ми не можемо казати з впевненістю, чи надихався Сковорода творами неостойків, таких як Юст Ліпсій, Гійом дю Вер, П'єр Шаррон, але загальні тенденції Сковороди відповідають поняттю неостойцизм, що було віянням свого часу, та відповідалу духу своєї епохи.

Загалом стиль етики Сковороди, що поєднував в собі стоїчну етику та християнську етику, притаманним усій епосі від Ренесансу, до пізнього Просвітництва.

3. 3. Недогматичне та неклерикальне християнство Сковороди

Для розуміння контексту Сковороди, необхідно розуміти його релігійність. Релігійність Сковороди можна назвати скоріше недогматичною, вільнодумною, та неклерикальною. З одного боку, як вказує Ушкалов, Сковорода неприхильно ставився до вільнодумства та лібертинства в богослів'ї та релігії в контексті епохи Просвітництва, в той же час його особисте богослів'я є доволі вільнодумним [6, с. 97].

Наприклад, доволі сильне орієнтування на античних авторів та неоплатонізм, перевагу Сковорода надає концепції еманациї, а не одномоментного творіння, хоча і переосмислює еманацию як поступове творіння Богом всесвіту. Далі, сильна акцентуація на етиці, а не на метафізиці та есхатології, порівняння Епікура з Христом, сильна акцентуація на символізмі та алегоризмі Біблії. Для Сковороди, навіть євангельська історія є лише алегорією та символом.

Церковні богослови доволі часто відкидали Сковороду, вважаючи його занадто ліберальним, звинувачуючи його в пантеїзмі, або ж навіть в гностицизмі. Загалом, як пише Мирослав Попович, в імперській Росії, твори Сковороди доволі часто жорстко цензурувались, Сковороду звинувачували в сектанстві [9, с. 163].

Поступово, з лібералізацією в імперській Росії, Сковороду дозволяли публікувати майже безцензурно, хоча сприйняття Сковороди було в більшості несерйозним. Поступово, його починали вивчати все більше, та сприймати як серйозного богослівського філософа та мислителя, але це відбувалося поступово.

Спочатку ж, його скоріше сприймала публіка загальнодумська та близька до художньої літератури, лише потім його почали сприймати академічні філософи. Але саме завдяки цій загальнодумській публіці, що представляла собою власне вільнодумне християнство, завдяки ньому Сковорода і почав поширюватись.

Доволі часто, в рамках радянської традиції, Сковороду інтепретували як представника селянського сектанства [9, с. 163], що в деякому сенсі, було недалеко від істини: секта молоканів вважала Сковороду своїм пророком.

Отже, Сковороду можна розглядати, як вільнодумного християнського мислителя богослова-філософа, що не був учасником певної церковної ієрархії, мав доволі радикальні недогматичні погляди на християнство, але сам при цьому не дуже й то приймав вільнодумства європейців в християнському контексті. Через його специфічний спосіб життя, Сковороду доволі часто вважали селянським сектантом, і деякі секти дійсно сприймали Сковороду як свого пророка.

Висновок до розділу

Отже, ми розглянули контекст Сковороди XVIII сторіччя. Сковорода формувався в контексті барочно традиції та класицизму, що вплинули на його прийняття концепцій платонізму, епікуреїзму, стоїцизму. Сковорода має схожий стиль з європейськими поетами-метафізиками того часу, потенційно те, що вони мали вплив на Сковороду.

Інший контекст Сковороди - релігійне вільнодумство його епохи. Цей контекст безумовно вплинув на Сковороду, хоча й не в звичному сенсі цього слова. Сковорода не приймав вільнодумства сучасних йому європейців, проте сам був вільнодумцем, але його вільнодумство формувалось не через ідеї Просвітництва, а через античних авторів. Вільнодумство Сковороди полягає в доволі сильному поєднанні античності та християнства, доволі вільному трактуванні Біблії, як суто набору алегорій та символів.

Спосіб життя Сковороди був специфічним для того часу, а також його богослів'я, в контексті того, що він не був учасником церковної ієрархії також додає до його образу сенсів вільнодумства. Деякі селянські сектанські групи трактували Сковороду як свого пророка, проте сам Сковорода не мав до них жодного відношення.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Філософія Платона для Сковороди була напрочуд важлива. Ми розуміємо це і в контексті епохи в якій жив Сковорода, і в контексті самої філософії Сковороди. Епоха Сковороди - пізнє бароко, ранній класицизм, раннє просвітництво, представляло собою не тільки оригінальні ідеї, але й переосмислення античних філософій та відродження тих рухів. Платонізм та неоплатонізм був одним з тих рухів, що був присутній в епоху бароко. Це контекст Сковороди, в якому він формувався, це й барочний платонізм в поезії, вплинув на прийняття Сковородою Платонізму як такого.

Далі, Платон для Сковороди був важливим через ранньохристиянських та іудейськи еллінізованих філософів та богословів, що поширювали неоплатонізм. Ці філософи були важливими для Сковороди, та вони були важливими для формування філософії Сковороди. Основні мислителі цієї категорії - Філон, Клімент, Оріген. Вони вплинули не тільки на прийняття Сковородою концепцій платонізму та неоплатонізму, але й на формування у Сковороди концепцій символічної та алегоричної герменевтики Біблії.

Платон, платонізм, неоплатонізм постають для Сковороди важливими складовими його філософії. Сковорода вводить схожі концепти образу побудови ідеальної держави, з трьома класами - хлібопашці, воїни, богослови. Сковорода вводить концепт сродної праці, що також відповідає образам занять кожної людини в ідеальній державі Платона та Блага як такого. Сковорода поєднує християнські концепції Єдиного Бога, та Блага що еманує.

2. Філософія Епікура та стоїків також була важливою для Сковороди. Він приймав їх в якості етики. Евдемонізм Епікура, поєднаний з християнськими типами етики, присутній у Сковороди. Христа ж Сковорода називає «єврейським Епікуром», що свідчить про те, що Епікур був напрочуд важливою фігурою для Сковороди. Філософія стоїків, їх прийняття долі, спокій, ідеальна міра, якою треба користуватись в житті, сприйняття життя як

гри, також мало важливий вплив на філософію етики Сковороди. Концепт сродної праці багато в чому будувався на епікурейських та стоїстичних образах. Епікуреїзм та стоїцизм також є контекстами епохи Сковороди. Вони, як і платонізм, набули нового поширення в епоху бароко, що безумовно, є однією з передумов наявності цих типів філософій в картині світу Сковороди.

3. Сковорода формувався в контексті релігійного вільнодумства XVIII сторіччя. І хоч сам Сковорода не приймав європейського релігійного вільнодумства, сам він мав специфічні християнські погляди, що часто не корелювались з догматичним поглядам. Доволі часте поїднання античних концепцій, що не можна назвати суто християнськими, специфічний тип життя, неприйняття церковної ієрархії та схоластики. Тип життя Сковороди вплинув на подальших християнських вільнодумців, деякі селянські секти вважали Сковороду своїм пророком, Церква цензурувала твори Сковороди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Г. Сковорода. Книжечка о чтеніи священн[аго] писанія, нареченна жена Лотова // Г. Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. К.: Наукова думка, 1973. Т. 2.
- 2) Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
- 3) Мишачин Я. О. Платон і Григорій Сковорода: системність і гуманізм – *Літературознавчі студії*. 2022. Вип. 63-2. С. 120-131.
[https://doi.org/10.17721/2520-6346.2\(63\).120-131](https://doi.org/10.17721/2520-6346.2(63).120-131)
- 4) Ушкалов Л. В., Марченко О. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди – Харків: Видавництво Основа, 1993. 152 с.
- 5) Горський В. С. Історія української філософії курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1997.
- 6) Леонід Ушкалов. Григорій Сковорода: Семінарії. Харків: «Майдан», 2004
- 7) Кашуба М. Моральні вчення Цицерона і Плутарха у тлумаченні Григорія Сковороди. *Філософська думка*. 2014. № 5.
- 8) Пилип'юк Н. Християнські епікурейці пізнього бароко: Ендрю Марвелл (Andrew Marvell) і Григорій Сковорода. *Київська академія*. Випуск №6
- 9) Мирослав Попович. Філософія Свободи. Харків: Фоліо, 2018.